

DOI 10.37491/UNZ.97.4
УДК 343.82:341.231

Лариса БРИЧ¹

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО УКРАЇНИ: УМОВИ ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОРУШЕНЬ²

Засуджені в Україні до довічного позбавлення волі відповідно до ст.ст. 3, 30, 31, 32 Конституції України, ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та інших міжнародних договорів, мають право на повагу до їхнього приватного і сімейного життя. Законодавство України, яке регулює режим відбування покарання зазначеною категорією засуджених, у частині надання можливостей засудженим реалізувати це право в багатьох аспектах не відповідає європейським стандартам.

¹ докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, larysabrych@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7079-3726>.

© Брич Л., 2024

² Дослідження підготовлене в межах виконання грантового проекту від Європейського Союзу програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Європейські правові цінності: досвід для України у сфері кримінального провадження». Грантова Угода № 101126810 — ELVEUCP, реєстраційна картка проекту (програми) № 5386.

Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність.

Суди ж, як зазначають дослідники, вважали Кримінально-виконавчий кодекс України єдиним джерелом права, яке вичерпно регламентує зміст і обсяг прав засуджених в Україні, зокрема й на повагу до приватного і сімейного життя. Під впливом звернених до України вимог Європейського суду з прав людини кримінальне і кримінально-виконавче право України змінювалось, наближаючись до європейських стандартів, але цілковитої узгодженості ще не досягнуто. Реалізація права на повагу до приватного і сімейного життя особами, позбавленими волі, відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини та рекомендацій, наданих Комітетом Міністрів Ради Європи у Європейських пенітенциарних правилах, здійснюється через контакти із зовнішнім світом, які охоплюють певне коло цілком конкретних можливостей. Право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми і зовнішнім світом не є абсолютним. Згідно з умовами режиму відбування покарання у виді довічного позбавлення волі воно може бути обмежене. Європейським судом з прав людини у справах за заявами позбавлених волі осіб напрацьована усталена практика, яку складають правові позиції, що відображені як у рішеннях щодо інших держав, так і у рішеннях щодо України, щодо розмежування сфери дії ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зі сферами дії інших її статей, зокрема й ст. 3 «Заборона катування», законності умов обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя в межах режиму відбування покарання засудженими та видів порушення державами цього права. Ця практика проаналізована та узагальнена в цій статті.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, право на повагу до приватного і сімейного життя, покарання, довічне позбавлення волі, режим відбування покарання.

Постановка проблеми. Право на повагу до приватного і сімейного життя у ст. ст. 30, 31, 32 Конституції України та у ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р (далі у тексті — Конвенція) гарантоване кожному. Цій гарантії кореспондує обов'язок держави-члена Ради Європи, яким, як відомо, є й Україна, забезпечити можливість його реалізації кожній особі, яка перебуває в межах юрисдикції цієї держави. Право на повагу до приватного і сімейного життя, як впливає з наведених статей Конституції України та ч. 2 ст. 8 Конвенції, не є абсолютним. Умови, за яких воно може бути обмежене, окреслені в тих самих нормах, якими передбачено гарантії відповідних прав.

Особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, також підпадають під категорію «кожен». Принциповою позицією Європейського суду з прав людини (далі в тексті — ЄСПЛ, Суд), як констатують дослідники, є те, що особи, до яких застосовано позбавлення волі (в'язні), незалежно від того, чи це вид покарання: на певний строк чи довічного, чи тримання під вартою як запобіжний захід, користуються усіма правами, що

гарантовані Конвенцією, за винятком обґрунтованих обмежень [1, с. 112], що безпосередньо впливають з факту ізоляції особи [2, с. 148] і які полягають у обмеженні права на свободу [3, с. 206–207]. Проте такий підхід не є загальновідомим і загальноприйнятим в українському суспільстві. Станом на 2015 р. І. С. Яковець констатувала факт сприйняття судами єдиним нормативно-правовим актом, який вичерпно передбачає права засуджених в Україні, лише Кримінально-виконавчого кодексу України (далі в тексті — КВК України), положення якого щодо прав засуджених, як висувала науковиця, не відповідають європейським стандартам і потребують удосконалення [2, с. 168].

Водночас, як впливає із сутності довічного позбавлення волі як найсуворішого в системі покарань за чинним КК України (п. 12 ст. 51) виду покарання, основним каральним елементом якого вважають саме ізоляцію засудженої особи від соціального оточення [4, с. 37–38], особи, які його відбувають, цілком закономірно зазнають найбільшого, порівняно із засудженими до позбавлення волі на певний строк, чи тими, які перебувають під вартою, обсягу законних обмежень права на повагу до приватного і сімейного життя. Через тривалість покарання у виді довічного позбавлення волі, саме ця категорія осіб зазнає найбільших страждань у разі порушення їхніх прав, яке вони відчувають гостріше, ніж особи, які засуджені до позбавлення волі на певний строк.

Тому актуальним є висвітлення відповідності стандартам права Конвенції в інтерпретації ЄСПЛ видів, обсягу та умов правомірності обмежень права на повагу до приватного та сімейного життя щодо засуджених до довічного позбавлення волі, що застосовуються в Україні на підставі національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на повагу до приватного та сімейного життя для осіб, позбавлених волі: засуджених до відповідних видів покарання, а також тих, до яких застосовано відповідний запобіжний захід, досліджували такі українські науковці: Т. В. Дуюнова [4], Є. Ю. Захаров [5], О. В. Лисодед [2, с. 169–188], А. Х. Степанюк [2], В. О. Човган [1, с. 105–156, 433–442; 3; 6], І. С. Яковець [2, с. 147–168; 4], О. О. Прасов [7], Д. Ягунов [8].

Аналіз української наукової літератури на предмет висвітлення в ній стандартів Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя для осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, було здійснено авторкою цієї статті [9, с. 94–105].

На підставі вивчення напрацювань вітчизняних науковців авторкою статті було висунувано, що наявні дослідження в основному базуються на аналізі практики ЄСПЛ щодо зарубіжних держав, зокрема й визначальних рішень, так званих «джерел правових позицій ЄСПЛ». Водночас повний обсяг рішень ЄСПЛ щодо України, багато з яких були постановлені вже після оприлюднення праць зазначених науковців, аналізу не піддавалися. Мають рацію ті дослідники, які вважають пріоритетним застосування в Україні рішень щодо України. Пояснюють це тим, що, ухвалюючи рішення щодо України, ЄСПЛ завжди враховує чинне національне законодавство і

практику його застосування. Звернення ж до рішень щодо інших держав-членів Ради Європи вважають виправданим лише тоді, коли в рішеннях щодо України відсутня правова позиція, релевантна предмету розгляду в конкретному провадженні [10, с. 32; 11, с. 388–389].

У більшості праць право на повагу до приватного і сімейного життя розглядалось щодо в'язнів, як узагальненої категорії, без виокремлення осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Сам же ЄСПЛ розрізняє умови законності втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя щодо взятих під варту осіб та засуджених. Спростовуючи аргументацію Уряду, який, стверджуючи, що втручання було здійснено «відповідно до закону», посилався на Закон України «Про попереднє ув'язнення», Виправно-трудоий кодекс, Інструкцію і Тимчасове положення, ЄСПЛ зазначив, «що Закон регулює умови тримання під вартою до набрання вироком законної сили. ... Хоча Кодекс передбачає загальну правову основу для умов тримання під вартою, компетентні органи влади у цій справі не посилалися на його положення, коли інформували заявника чи його батьків про правила, які застосовуються до засудженого ...» [12, п.п. 156–157].

З часу виходу у світ наведених вище праць практика застосування ст. 8 Конвенції за заявами засуджених до довічного позбавлення волі в Україні збагатилася новими рішеннями ЄСПЛ. Керуючись принципом динамічного тлумачення Конвенції, ЄСПЛ може змінювати свої підходи в інтерпретації права на повагу до приватного і сімейного життя щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, як це відбулось, наприклад, у практиці Суду із застосування ст. 3 Конвенції щодо «права на надію» для довічно засуджених.

Тому **мета цієї статті** полягає в тому, щоб на підставі узагальнення всіх оприлюднених Міністерством юстиції України на момент підготовки цієї статті рішень ЄСПЛ щодо нашої держави із застосування ст. 8 Конвенції класифікувати види порушень Україною права на повагу до приватного і сімейного життя осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, узагальнити правові позиції ЄСПЛ щодо умов правомірного обмеження цього права для вказаної категорії осіб, що дасть можливість показати констатовані ЄСПЛ у його практиці щодо України системні та часткові проблеми у сфері захисту аналізованого права на рівні законодавства та практики його застосування.

Виклад основних положень. Відповідно до практики ЄСПЛ поняття «приватне життя» є доволі широким «і не має вичерпного визначення» [13, п. 62; 14, п. 95–96], що, як зазначають науковці, «пояснюється здатністю останнього здійснювати вплив на всі сфери життя особи» [15, с. 139]. Невичерпність поняття «сімейне життя» підкреслює Конституційний Суд України (далі в тексті — КС України) [16, п. 3.1]. Як зазначає І. С. Яковець, важливим елементом права ув'язненого на повагу до його сімейного життя ЄСПЛ вважає «надання державними органами можливості,

а за потреби допомоги в підтриманні зв'язків зі своїми близькими» [2, с. 158].

Опрацювання оприлюднених Міністерством юстиції України 116 рішень ЄСПЛ щодо України із застосування ст. 8 Конвенції [17], 16 з яких стосувалися осіб, які відбували покарання у виді довічного позбавлення волі, дає підстави для висновку, що особливістю права на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі є те, що його реалізація можлива у формі збереження, підтримання зв'язків із зовнішнім світом. Право на контакти із зовнішнім світом для осіб, позбавлених волі, відповідно до Європейських пенітенціарних правил включає можливості дистанційного спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками зовнішніх організацій за допомогою різноманітних засобів зв'язку (пошта, телефон, інше); побачення із зазначеними особами, відвідування рідних у разі їхньої хвороби, а також для участі в похованні за межами установи виконання покарань; інформування засудженим та/або адміністрацією установи відбування покарання його рідних про важливі події в житті, зокрема про: сам факт ув'язнення, перевід до іншої пенітенціарної установи, важку хворобу, отриману травму; мати регулярний доступ до інформації про суспільні події через передплату преси, перегляд телебачення; спілкування із засобами масової інформації [18, п. 24.1]. Обмеження вказаних можливостей у наведеному документі пропонується накладати з врахуванням індивідуальних обставин кожного засудженого. Тож потрібно з'ясувати застосовність цих рекомендацій щодо засуджених до довічного позбавлення волі в умовах режиму відбування цього виду покарання в Україні.

Як свідчать дослідники, правові позиції ЄСПЛ не завжди узгоджуються з Європейськими в'язничними правилами [3, с. 252]. Європейські пенітенціарні правила відповідно до п. b ст. 15 Статуту Ради Європи [19] мають рекомендаційний характер. Рішення ж ЄСПЛ відповідно до ст. 46 Конвенції є обов'язковими для виконання державою, щодо якої вони постановлені. Відповідно до ст. 19 Конвенції, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV всі рішення Суду, незалежно від того, яка держава є стороною справи, у якій вони постановлені, є обов'язковими для застосування в Україні.

Заявники з України почали звертатись за захистом права на повагу до приватного та сімейного життя з моменту ратифікації Конвенції Україною. Перші заяви до ЄСПЛ ще засудженими до смертної кари особами, яким пізніше смертна кара була замінена довічним позбавленням волі, були подані у 1997 та 1998 рр., за якими рішення були постановлені у 2003 році [12; 20; 21; 22; 23; 24], особами, які відбували покарання у виді довічного позбавлення волі, — у 2004 та 2005 рр., за якими постановлено рішення у 2012 році [25; 26], наступні рішення — у 2014 [27], 2016 [28], 2019 [29; 30; 31], 2020 [32; 33], 2021 [34; 35] роках. З 13-ти рішень ЄСПЛ за заявами про порушення ст. 8 Конвенції, постановлених щодо України у 2023 році [36], жодне не стосувалось права на повагу до приватного та сі-

мейного життя осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Тобто рішення щодо України приймалися вже після того, як Судом було напрацьовано значний масив практики у справах щодо інших держав-членів Ради Європи та вироблено усталені правові позиції.

Це, перш за все, правові позиції щодо розмежування сфери застосування ст. 8 та інших статей Конвенції, особливо зі ст. 3. Так, ЄСПЛ констатував порушення Україною права засуджених до довічного позбавлення волі підтримувати зв'язки із зовнішнім світом [29, п. 21], яке не досягає мінімального рівня жорстокості [25, п. 35], а тому не розглядається як порушення гарантій за ст. 3, а належить до сфери дії ст. 8 Конвенції [37, п. п. 17, 21, 32]. Розмежування під час розгляду справи ЄСПЛ сфер застосування ст. ст. 3 і 8 або констатація того, що відповідне обмеження є втручанням у право, гарантоване ст. 8 Конвенції [12, п. п. 151, 153; 20, п. 168; 21, п. п. 131, 133; 22, п. п. 147, 150; 23, п. 151; 26, п. п. 39–40; 27, п. 83; 28, п. 75; 29, п. п. 21–22; 30, п. 33; 31, п. 65; 34, п. 32], завжди передує аналізу умов законності обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя для вказаної категорії осіб, видів і підстав визнання порушення державою гарантій ст. 8 Конвенції, оскільки абсолютна заборона встановлена у Конвенції на поведження, передбачене її ст. 3 Права ж за ст. 8 Конвенції є відносними і можуть бути обмежені. Як правило, Україна визнає, що мало місце втручання у право, гарантоване ч. 1 ст. 8 Конвенції, але стверджує про його законність, тобто здійснення його з дотриманням умов, встановлених у ч. 2 цієї статті [12, п. 156; 21, п. 136; 22, п. 153; 23, п. 154; 25, п. 49; 26, п. 38; 28, п. п. 80–81; 32, п. 25; 33, п. 95], або не надає жодних пояснень щодо суті скарги, заперечуючи її прийнятність [26, п. 33; 27, п. 75]. У поодиноких справах Уряд заперечує факти, про які стверджує заявник [31, п. 53].

Що стосується застосовуваного ЄСПЛ трискладового тесту на законність обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя та змісту його елементів, то в рішеннях щодо України, Суд не відступає від своєї усталеної практики, продемонстрованої у його попередніх рішеннях щодо інших країн, що була висвітлена попередніми дослідниками. Вона полягає в тому, що втручання у гарантовані ст. 8 Конвенції права щодо засуджених до довічного позбавлення волі можуть бути виправдані за дотримання умов, передбачених частиною другою цієї статті. Тобто, як і інші допустимі відповідно до Конвенції втручання держави в гарантовані нею відносні права, обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, повинні здійснюватися «відповідно до закону» [23, п. п. 152–153; 27, п. 84], передбачати законну мету [23, п. 152; 27, п. 84] і бути необхідними в демократичному суспільстві [21, п. 134; 23, п. 152; 34, п. п. 32–33].

ЄСПЛ послідовно резюмує, що зміст, умови застосування таких обмежень, порядок їхнього оскарження, межі розсуду відповідних контролюючих державних органів повинні мати чітку законодавчу регламентацію. Під впливом, зокрема, й цих вимог національне законодавство, наприклад, ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 р. «Листування засуджених до позбавлення волі» в результаті кількох разів

змін була узгоджена з європейськими стандартами [27, п. 45]. ЄСПЛ розцінює втручання у права, гарантовані ч. 1 ст. 8 Конвенції як такі, що здійснені не «відповідно до закону», і констатує порушення державою права на повагу до приватного чи сімейного життя й у тих випадках, коли застосовані до засудженого обмеження формально відповідали положенням національного законодавства, але сам такий закон не відповідав вимогам верховенства права, що відображено в його окремих рішеннях щодо України [23, п. п. 156–161; 25, п. п. 53, 54; 31, п. п. 65–69].

Поширеними причинами, через які ЄСПЛ констатував незгодженість закону, на підставі якого застосовувались обмеження до засуджених, з принципом верховенства права, були такі:

1) непередбачуваність приписів Виправно-трудоного кодексу України, які регламентували кількість посилок і бандеролей, які ув'язненим дозволено було отримувати від родичів [23, п. 158, 24, п. п. 206–208];

2) «застосовне національне законодавство не надавало відповідного рівня захисту від свавільного втручання», зокрема у право ув'язненої особи на листування [25, п. 54; 28, п. 131; 31, п. 61];

3) законодавство не передбачало індивідуального підходу, зокрема: «Відповідні положення національного законодавства запроваджували автоматичні обмеження частоти та тривалості побачень для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, та не передбачали будь-якого рівня гнучкості при визначенні того, чи були такі суворі обмеження доцільними та дійсно необхідними у кожному конкретному випадку» [26, п. 42; 30, п. п. 47–49].

ЄСПЛ послідовно наполягає на необхідності забезпечення індивідуального підходу в застосуванні обмежень права на повагу до приватного і сімейного життя, зокрема й щодо засуджених до довічного позбавлення волі. Відсутність закріплених у законодавстві передумов для забезпечення індивідуального підходу Суд трактує як невідповідність таких нормативно-правових актів вимогам до якості закону, як складової принципу верховенства права [37, п. 26].

Що стосується оцінки легітимності мети втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі, то ЄСПЛ погодився з поясненнями Уряду України, що спрямовані на запобігання заворушенням чи злочинам та захист прав і свобод інших осіб, «запобігання переповненню та необхідність застосування індивідуальної і послідовної програми виховного впливу» можуть бути визнані законними цілями поміщення засуджених до довічного позбавлення волі в установи виконання покарань, віддалені від місця постійного проживання родичів засудженої особи, та неодноразових відмов перевести засудженого до іншої установи [27, п. п. 100–104; 28, п. 84].

«Втручання у право заявників на повагу до їхнього сімейного життя за ст. 8 Конвенції, здійснене «згідно із законом» і переслідувало законну мету запобігання переповненості установ виконання покарань», було визнане таким, що не було «необхідним у демократичному суспільстві» через те, що «уповноважені органи державної влади притримувалися формалістич-

тичного та обмежувального підходу до тлумачення і застосування відповідного законодавства» і не розглянули доводи заявників та їхніх родичів щодо обставин їхнього особистого становища [27, п. п. 103–104; 28, п. 85; 34, п. п. 32, 33]. Наведені висновки ЄСПЛ стосувалися поміщення заявників до установ виконання покарань, які розташовані далеко від їхніх родин і неодноразових відмов на національному рівні задовольнити їхні заяви про переведення до установ, розташованих ближче.

Серед умов застосування обмежень права на повагу до приватного і сімейного життя («обмеження кількості побачень з родичами, нагляд за цими побаченнями та, навіть якщо це виправдано характером злочину, застосування до засудженого спеціального режиму виправної колонії або спеціальних умов для побачень») щодо конкретного засудженого повинні бути враховані не лише тяжкість вчиненого злочину, а й індивідуальні ризики [29, п. 21; 30, п. 49], зокрема абсолютну заборону для засуджених до довічного позбавлення волі на тривалі побачення з родичами «лише з огляду на тяжкість покарання засудженого без індивідуальної оцінки небезпеки» ЄСПЛ визнав непропорційним втручанням у сімейне життя заявників [30, п. 49; 33, п. 104; 35, п. 23].

ЄСПЛ не визнав порушення Україною ст. 8 Конвенції у справах за заявами засуджених до довічного позбавлення волі такі втручання у право на повагу до приватного життя:

1) обмеження кількості і періодичності посилок і бандеролей, які вони могли отримувати під час перебування у СІЗО. ЄСПЛ зазначив, що вказане обмеження було здійснено згідно із законом, відповідало законній меті — запобігти заворушенням чи злочинам, оскільки необхідність обробки необмеженої кількості посилок для того, «щоб до слідчого ізолятора не потрапляли шкідливі речі» створювала б проблеми для персоналу пенітенціарної установи. Це обмеження було визнане пропорційним завдяки його збалансованості тим, що адміністрація забезпечувала в'язнів одягом, їжею та медикаментами, відсутністю обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші для придбання продуктів у магазині слідчого ізолятора, а також з огляду на право розсуду, яке належить державі у регулюванні режиму відбування покарання [20, п. п. 180–184; 22, п. п. 162–166; 24, п. 215];

2) неможливість під час перебування у СІЗО інтимних стосунків з дружиною, яка водночас була адвокатом заявника, ЄСПЛ визнав виправданим «у даний час» через те, що таке обмеження відповідало законній меті запобігти заворушенням чи злочинам та було пропорційним законній меті [20, п. п. 185–190].

Узагальнено можна виділити три категорії порушень Україною права на повагу до приватного і сімейного життя щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, констатованих ЄСПЛ:

1) порушення права на повагу до кореспонденції, яке мало такі прояви:

— перехоплення кореспонденції засуджених [21, п. п. 130–142; 25, п. п. 53–54; 31, п. п. 54–79]. У більшості рішень порушення були визнані через невідповідність положень національного законодавства принципу

верховенства права [31, п. п. 65–69]: «Національне законодавство не надавало відповідного рівня захисту від свавільного втручання у право ув'язненої особи на листування» [25, п. п. 53–54];

— перегляд адміністрацією установи виконання покарань кореспонденції осіб, засуджених до довічного позбавлення волі [21, п. п. 130–142; 25, п. п. 52–56; 27, п. п. 117–133; 31, п. п. 54–79];

— обмеження в праві отримувати та відправляти листи [21, п. п. 130–142; 31, п. п. 54–79];

— заборона надсилати та отримувати листи, дивитися телебачення та підтримувати зв'язки із зовнішнім світом [12, п. п. 150–162].

2) відмова органів влади перевести заявника, засудженого до довічного позбавлення волі, до установи виконання покарань, розташованої ближче до його постійного місця проживання/місця проживання його родичів [27, п. п. 71–104; 28, п. п. 74–87; 34, п. п. 32–33]. Правова позиція ЄСПЛ щодо права засуджених відбувати покарання в установі виконання покарань, розташованій якомога ближче до місця проживання його родичів для того, щоб зберігати зв'язки з ними, викладена в рішенні ЄСПЛ у справі «Родзевілло проти України» [28, п. 83], заявник у якій був саме особою, засудженою до довічного позбавлення волі, зводиться до таких принципових моментів:

1) Конвенція не передбачає права засуджених до позбавлення волі, в тому числі довічного, самим собі обирати місце відбування покарання. Відповідно вони не мають права вимагати поміщення їх чи переведення до конкретної установи виконання покарань;

2) «національні органи влади повинні мати широкі дискреційні повноваження щодо питань, які стосуються виконання покарань»;

3) «розподіл засуджених по установах виконання покарань не повинен залишатися цілком на розсуд адміністративних органів влади»;

4) відокремлення засуджених від їхніх сімей та відбування покарання на певній відстані від них є неминучою складовою тих обмежень, які тягне покарання у виді позбавлення волі;

5) водночас засудженого до позбавлення волі не можна цілком і повністю позбавляти права на повагу до приватного та сімейного життя;

6) «інтереси засуджених щодо підтримання принаймні якихось сімейних та соціальних зв'язків повинні братись до уваги»;

7) «важливим елементом права ув'язненого на повагу до його сімейного життя є надання йому пенітенціарними органами допомоги у підтриманні зв'язків з його близькими»;

3) порушення права на побачення з рідними, яке мало такі прояви:

— дискримінація в зв'язку з правом на побачення, викликаной недоліками законодавчого регулювання [29, п. п. 27–35];

— заборона тривалих побачень, обмеження кількості побачень з родичами [12, п. п. 150–162; 21, п. п. 130–142; 30, п. п. 23–50; 32, п. п. 22–32; 33, п. п. 97–105].

Не виявлено випадків констатації ЄСПЛ порушення Україною ст. 8 ЄКПЛ з підстави не надання засудженому до довічного позбавлення волі

побачення з близьким родичем з виїздом за межі установи відбування покарання.

Висновки і перспективи подальшого дослідження проблеми.

Узагальнення практики ЄСПЛ у розглядуваній категорії справ за заявами осіб, які відбували покарання у виді довічного позбавлення волі, дає підстави для висновку, що правові позиції ЄСПЛ щодо України не відрізняються від сформульованих Судом у практиці щодо інших держав-учасниць Конвенції. Також у рішеннях ЄСПЛ щодо України не виявлено правових позицій, цілком відмінних від тих, що вже були висловлені Судом у його попередніх рішеннях щодо інших держав, аналіз яких був здійснений попередніми дослідниками. Тобто протягом тривалого часу не відбулося зміни практики застосування ЄСПЛ ст. 8 Конвенції щодо засуджених до довічного позбавлення волі. Можна висувати, що практика ЄСПЛ щодо України із застосування ст. 8 Конвенції щодо права засуджених до довічного позбавлення волі на повагу до їхнього приватного і сімейного життя розвивається услід і під впливом практики ЄСПЛ щодо інших держав. Перш за все, завдяки просвітницькому впливу останньої на правосвідомість українських правників, що можна вважати проявом одного з напрямків імплементації Конвенції в національну правову систему, сформульованих П. М. Рабіновичем та Н. М. Раданович [38, с. 124–139].

Найпоширенішими причинами констатації ЄСПЛ порушення Україною права на повагу до приватного і сімейного життя щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, були: невідповідність національного кримінально-виконавчого законодавства вимогам до якості закону, через що ЄСПЛ у відповідних рішеннях констатував застосування встановленого таким законом обмеження здійсненим не відповідно до закону. А через відсутність індивідуального підходу в застосуванні обмежень відповідного права щодо осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, відповідні обмеження ЄСПЛ визнав такими, що не були необхідними у демократичному суспільстві.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою А. О. Лужинецького [39] актуалізувало розгляд умов реалізації засудженими в Україні до довічного позбавлення волі можливості короткочасного виїзду за межі установи, де вони відбувають покарання, що й стане предметом аналізу в наступній з цієї серії статті автора.

Список використаних джерел

1. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / за заг. ред. М. В. Романова. Харків : Права людини, 2015. 480 с. *Репозиторій Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова*. URL: <https://t.ly/NFM4L>.
2. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування державної кримінально-виконавчої служби України / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.
3. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Харків : Права людини, 2017. 608 с. *Харківська правозахисна група*. URL: <https://t.ly/8Es20>.

4. Дуюнова Т. В., Яковець І. С. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 192 с. *Academia.edu*. URL: <https://t.ly/fkfmD>.
5. Довічне ув'язнення: європейські стандарти та українська практика / упоряд. Є. Ю. Захаров. Харків : Права людини, 2021. 232 с. *Харківська правозахисна група*. URL: <https://t.ly/jGjaq>.
6. Човган В. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Рада Європи, 2020. 82 с.
7. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на листування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. 2020. № 48. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48.16>.
8. Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 5. *Наукова бібліотека Донецького національного університету імені Василя Стуса*. URL: https://t.ly/KV2I_.
9. Брич Л. Право на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі у світлі практики європейського суду з прав людини щодо України: стан дослідження проблеми в українській науковій літературі. *Університетські наукові записки*. 2023. № 6 (96). С. 94–105. <https://doi.org/10.37491/UNZ.96.7>.
10. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини / ОБСЄ, 14 жовтня 2018 р. 57 с. *Organization for Security and Cooperation in Europe*. URL: <https://t.ly/s-8xS>.
11. Завгородній В. А. Практика Європейського суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз). Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2021. 517 арк. *Дніпровський державний університет внутрішніх справ*. URL: <https://t.ly/ЕСJHt>.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України» від 29.04.2003 р. (заява № 38812/97). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/Rvc1U>.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Мельник проти України» від 26.03.2006 р. (заява № 72286/01). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/q54Wd>.
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Денісов проти України» від 25.09.2018 р. (заява № 76639/11). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/1fUAp>.
15. Гловюк І. В., Завгур В. А. Право на повагу до приватного і сімейного життя: деякі стандарти ЄСПЛ та досвід для України. *European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice : International scientific conference (August 02–03, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga : Baltija Publishing, 2023. Р. 138–141. *Baltija Publishing*. URL: <https://t.ly/XMTiE>.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 р. № 2–рп/2012. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/LpCzW>.

17. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя». *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/RAAq2>.
18. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць: Прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/2ijKN>.
19. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/-gCw2>.
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Алієв проти України» від 29.04.2003 р. (заява № 41220/98). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/Lwqbj>.
21. Рішення ЄСПЛ у справі «Кузнецов проти України» від 29.04.2003 р. (заява № 39042/97). *Міністерство юстиції України*. URL: https://t.ly/rG6_O.
22. Рішення ЄСПЛ у справі «Данкевич проти України» (заява № 40679/98) від 29.04.2003 р. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/jlrUK>.
23. Рішення ЄСПЛ у справі «Назаренко проти України» від 29.04.2003 р. (заява № 39483/98). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/bti84>.
24. Рішення ЄСПЛ у справі «Хохлич проти України» від 29.04.2002 р. (Заява № 41707/98). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/37aUC>.
25. Рішення ЄСПЛ у справі «Беляєв та Дігтяр проти України» від 16.02.2012 р. (заяви №№ 16984/04 та 9947/05). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/92fHA>.
26. Рішення ЄСПЛ у справі «Тросін проти України» від 23.02.2012 р. (заява № 39758/05). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/Y5GMw>.
27. Рішення ЄСПЛ у справі «Вінтман проти України» від 23.10.2014 р. (заява № 28403/05). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://t.ly/9cUBr>.
28. Рішення ЄСПЛ у справі «Родзевілло проти України» від 14.01.2016 р. (заява № 38771/05). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/7aUnJ>.
29. Рішення ЄСПЛ у справі «Беляєв та інші проти України» від 06.06.2019 р. (заява № 34345/10 та 2 інші). *Міністерство юстиції України*. URL: https://t.ly/SZVq_.
30. Рішення ЄСПЛ у справі «Бігун проти України» від 21.03.2019 р. (заява № 30315/10). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/z01F->.
31. Рішення ЄСПЛ у справі «Бургазли проти України» від 21.03.2019 р. (заява № 41920/09). *Міністерство юстиції України*. URL: https://t.ly/sn_gO.
32. Рішення ЄСПЛ у справі «Старишко проти України» від 15.10.2020 р. (заява № 61839/12). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/p4Pmn>.
33. Рішення ЄСПЛ у справі «Тюрюков проти України» від 18.06.2020 р. (заява № 35627/10). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/CrGxF>.
34. Рішення ЄСПЛ у справі «Панченко та інші проти України» від 14.10.2021 р. (заява № 66179/14 та 3 інші). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/jd8X->.

35. Рішення ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України» від 22.04.2021 р. (Заява № 11551/13). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/Zy7N0>.
36. Воюта Д. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи (16.02.2024; 17:59). *Юридична газета*. URL: <https://t.ly/BfQ2J>.
37. Рішення ЄСПЛ у справі «Фельдман проти України» (№ 2) від 12.01.2012 р. (заява № 42921/09). *Міністерство юстиції України*. URL: <https://t.ly/3TidT>.
38. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Львів : Астрон, 2002. 192 с. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будів. та місц. самовряд. АПрН України. Серія 1: Дослідження і реферати. Вип. 4.
39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) від 20.12.2023 р. № 11–р(П)/2023. Справа № 3-72/2023(145/23). *Конституційний Суд України*. URL: <https://t.ly/uuTRi>.

Надійшла до редакції 05.04.2024
Рекомендовано до друку 19.04.2024

Larysa BRYCH
(Lviv State University of Internal Affairs)

The Right To Respect For Private And Family Life For Individuals Sentenced To Life Imprisonment Aligns With The European Court Of Human Rights Practice Concerning Ukraine: Conditions Of Legal Limitation And Classification Of Violations

Individuals sentenced to life imprisonment in Ukraine according to Articles 3, 30, 31, 32 of the Constitution of Ukraine, and Article 8(1) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and other international treaties, have the right to respect for their private and family life. The legislation of Ukraine regulating the regime of serving punishment by this category of convicts, in terms of providing opportunities for convicts to exercise this right, did not correspond to European standards in many aspects. Researchers have considered the Criminal Executive Code of Ukraine as the sole source of law, which comprehensively regulates the content and scope of rights of convicts in Ukraine, including respect for private and family life. Under the influence of demands addressed to Ukraine from the European Court of Human Rights, Ukraine's criminal and criminal-executive law changed, approaching European standards, but complete compliance has not been achieved yet. The realization of the right to respect for private and family life by individuals deprived of liberty, by the established practice of the European Court of Human Rights and recommendations provided by the Committee of Ministers of the Council of Europe in the European Prison Rules, is carried out through contacts with the outside world, encompassing a specific set of concrete opportunities. The right to establish and develop relationships with other people and the outside world is not absolute. It can be restricted according to the conditions of serving a sentence of life imprisonment. The European Court of Human Rights has developed an established practice in cases brought by individuals deprived

of liberty. This practice includes legal positions reflected in decisions regarding other states and decisions concerning Ukraine. This concerns the delineation of the scope of Article 8 «Right to respect for private and family life» of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms with the spheres of action of its other articles, including Article 3 «Prohibition of torture». In addition, considered the legality of the conditions limiting the right to respect for private and family life within the regime framework of serving sentences by convicts and the types of violations of this right by states. In this article, this such practice is analysed and summarized.

Keywords: *practice of the European Court of Human Rights, right to respect for private and family life, punishment, life imprisonment, regime of serving punishment.*